

DON KAZAKLARI ARASINDA STENKA RAZİN İSYANI (1670-1671)

STENKA RAZIN REBELLION AMONG THE DON COSSACKS (1670-1671)

Özgür TÜRKER*

Öz

Tarihte Rus Kazakları olarak bilinen “Özgür Adamlar”; önceleri uçsuz bucaksız Kıpçak bozkırlarında tekinsiz bir biçimde dolaşarak sınır güvenliğinin zafiyete uğramasına neden olmaktaydılar. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Rusya’nın güney sınırları boyunca yayılmaya başlaması ardından bu topluluklar, yeni efendileri tarafından pratik bir amaç uğruna yeniden teşkilatlandırılarak sınır kasabalarında konuşlandırıldı. Rusya’da Romanovların iktidara gelmesi ardından Kazakların işlevselliği daha da arttı. Onlar hem Rusya sınırlarını Tatar, Kalmuk ve Nogay saldırılarından koruyor hem de Rus askeri gücünün ilerlemesi için öncülük ediyorlardı. Zaman içinde Rus ırkının ve Ortodoksluğun baskın hâle geldiği Kazaklar, Büyük Rus İmparatorluğu’nun itici gücü haline geldiler. Ancak Rus savaş makinesinin en önemli bileşenlerinden biri olan Kazaklar, bazen Rusların bizatihi kendisini hedef alan olayların da başlıca müsebbibi olmaktaydılar. Don ve Volga Kazaklarının lideri Stenka (Stepan) Razin’in 1670-1671 yıllarında bir takım iktisadi gerekçelerle başlatmış olduğu isyan hareketi, Kazaklar arasında hızla yayılarak bir süre sonra Birleşik Kazak Devleti (Cossackdom) kurma hayaline dönüştü. Razin ve onun Özgür Kazakları Çariçin ve Astrahan’ı alarak gözlerini Moskova’ya diktiler. Rus ordusunun müdahalesi ile güçlkle bastırılan Razin İsyanı, Rus Kazaklarının daha sonra başlatacakları benzer isyan girişimlerinin de bir provası niteliğindedir. Don Kazaklarının efsanevi lideri Stenka Razin’in Moskova’daki Rus Çarı’na karşı yapmış olduğu bu meydan okuma her ne kadar başarısızlıkla

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta/Türkiye, ozgurturker@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4019-4976>

Gönderim Tarihi: 16.06.2020

Kabul Tarihi: 25.06.2020

sonuçlanmış olsa da ilerleyen yıllarda kendisinin Rus tarihi ve edebiyatının önemli figürlerinden biri haline gelmesini sağladı.

•
Anahtar Kelimeler

Stenka Razin, Rus Kazakları, Razin İsyanı, Don Kazakları, Moskova Knezliği

•

Abstract

The "Free Men", known as the Russian Cossacks in the past, used to dangerously navigate the vast Kipchak steppes, leading to weakening of border security. However, as Russia started to expand its borders in the south from the 17th century, the Cossacks were reorganized by their new masters for a practical purpose and deployed in border towns. After the Romanov dynasty came to power in Russia, the functionality of the Cossacks increased further. They were not only protecting the Russian borders from the Tatar, Kalmyk and Nogay attacks, but also pioneering the advancement of the Russian military force. Over time, the Russian race and Orthodoxy became dominant among the Cossacks, and they became the driving force of the Great Russian Empire. However, the Cossacks, one of the most important components of the Russian war machine, were also responsible for some events that sometimes targeted the Russians themselves. The rebellion movement initiated by Stenka (Stepan) Razin, the leader of the Don and Volga Cossacks, for a number of economic reasons in 1670-1671, quickly spread among the Cossacks and became a dream to establish a United Cossackdom after a while. Razin and his "Free Cossacks" captured Tsaritsyn and Astrakhan and then targeted Moscow. The Razin rebellion, which was barely stopped by the intervention of the Russian army, was also a rehearsal for a similar rebel attempts that the Russian Cossacks would later launch. Although this challenge by Stenka Razin, the legendary leader of the Don Cossacks, against the Russian Tsar in Moscow failed, it made him one of the most important figures in Russian history and literature in the following years.

•
Keywords

Stenka Razin, Russian Cossacks, Razin Rebellion, Don Cossacks, Muscovy

GİRİŞ

Don Kazaklarının meşhur atamanı Stepan Timofevîç Razin (1630-1671) 6 Haziran günü Moskova'daki Aziz Vasil Katedrali avlusunda işkenceye maruz bırakılarak idam edildiğinde, izleyiciler Çar'ın otoritesine başkaldırmış olan asi bir haydudun infazına tanık olduklarını düşünüyorlardı. Ama asırlar sonra, son nefesinde celladından merhamet dilenmek yerine, davasının kutsallığına atıfta bulunan bu cesur adamın hatırası yeniden canlandı. Köylülerin Razin önderliğinde feodal sisteme ve Çarlık rejiminin baskılarına karşı başlatmış oldukları isyan hareketi; onu benzerleri olan Bulavin ve Pugaçev gibi sosyalizm ikonlarına dönüştürerek, edebiyat¹, sinema ve müzik yapıtlarının başlıca temalarından biri haline getirdi. Gerçekten de Razin ve diğer Kazak önderlerinin mücadeleleri Sovyet ideolojisinin tarihsel doktrinine önemli katkılar sağladılar.² Aslında Rus tarihi isyan ve isyancılardan yoksun değildi. Ancak kökenlerini proletaryadan alan isyancılar konusunda yetersizdi ve bu durum, Ortodoks Marksistler için bir utanç kaynağı olmaktaydı. Proletaryanın gerekli kahramanları sağlayamadığı durumlarda ise köylülük fikri ön plana çıktı ve eski ile yeni arasındaki sürekliliği belgelemek isteyen yazarların dikkatini çeken ilk şey köylü isyanları oldu.³ 1954-1962 yılları arasında SSCB Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan *Krestiyanskaya Voyna* adlı üç çitlik arşiv koleksiyonunun ön sözünde J. Stalin, Razin ve arkadaşlarının mücadelesiyle yakından ilgilendiklerini dile getiriyordu.⁴ Ancak yine de bazı yazarların gözünde Stenka Razin'in debdebeli yaşam öyküsü, sıradan bir haydudun kaçınılmaz sonundan başka bir şey ifade etmiyordu.⁵ Örneğin SSCB Pedagojik Bilimler Akademisi L. Saraskin'in bir çalışmanı olan N. I. Kostomarov yazılarında köylü savaşlarının her türlü evrensel ilkeyi bozduğunu, ölüm, kan ve dehşetten başka bir şey getirmediğini belirterek büyük bir tartışma başlattı. Kostomarov özellikle Stenka Razin'den en kategorik

¹ Rus literatüründe Stenka Razin'in hayat hikâyesini konu alan edebi eserlere örnek teşkil etmesi bakımından bkz. Aleksey P. Çapıgin, *Stepan Razin*, İzvestiya, Moskva 1985; İ. F. Najivin, *Stepan Razin (Kazaki)*, İTRK, Moskva 2004.

² Rusya'da *Narodizm* adıyla bilinen ilk devrimci hareketi başlatan Rus düşünür Aleksandr Herzen, Razin ve arkadaşlarını "Rus halkının şövalyeleri" olarak tanıtmıştı. Bkz. Paul Avrîch, *Russian Rebels, 1600-1800*, Schocken Books, New York 1992, s. 59.

³ Spencer E. Robert, *Soviet Historical Drama: Its Role in the Development of a National Mythology*, Martinus Nijhoff, The Hague 1965, s. 46.

⁴ E. A. Şvetsova, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I 1666-İyun 1670 gg., İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1954, s. 3.

⁵ Sherii Plokhıy, *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires*, New York 2012, s. 194.

biçimde yol kesen bir haydut olarak bahsediyordu.⁶ Razin'in mücadelesinin bir yağma hareketi mi, yoksa gerçekten bir sınıf mücadelesi mi olduğu ikilemi sonraki yıllarda da devam etti. M. Khodarkovsky XVI. yüzyıl Almanya'sında veya köylü isyanlarında ayaklanmacıların köleliğin kaldırılması, kira ve vergilerin azaltılması, baskıcı yasaların reformize edilmesi ve mülkiyet haklarının tanımlanması gibi belirli talepleri olduğu halde, Razin ayaklanmasının benzer bir karakter gösterdiğine dair hiçbir somut iddianın bulunmadığını dile getirmekteydi.⁷ Razin'in Kazakların doğasında bulunan özgürlük ve eşitlik gibi kavramları Rusya'nın kalbine kadar yaymak adına başlattığına inanılan bu mücadele, kendisini tartışmaların odağına konumlandırdı. Onun yaşam öyküsü; sıradan yağmacı bir haydut, ya da ezilen halk zümrelerinin sesini Moskovalı elitlerin yüzüne haykıran bir halk kahramanı olmak arasında gidip geldi. Ancak yine de Sovyet dönemine kadar Razin ve Pugaçev gibi Kazak liderlerin anarşi yaratan özgür adamları (*volnitsa*) Rus tarihinde sadece marjinal birer fenomen olarak kaldılar.⁸ Çar'ın ordularıyla isyankâr Don Kazakların her karşılaşması, bir sonraki için yemin sebebi haline dönüştü.⁹

1. Stenka Razin'in Kökeni ve Gençlik Yılları

Stenka Razin'in kökeni ve ilk yılları hakkında son derece muallak bilgiler bulunmaktadır. Ancak kendisi hakkında fikir edinmemizi sağlayan kaynakların büyük çoğunluğunun üzerinde durduğu nokta, onun Don Kazakları arasında yaşayan bir ailenin mensubu olduğu yönündedir. Bununla birlikte Razin soyadı bu bölgeye dışarıdan gelip yerleşen yabancı bir aileye mensup olduğu izlenimi vermektedir. Krasinski gibi tarihçiler Razin ailesinin Rusya'ya, Polonya idaresine başkaldırarak Rus tabiiyetine geçen ilk Kazak atamanı olan *Bogdan Hmelniński* ile birlikte geldiklerini veya diğer başka Kazak bölgelerinden gelerek Don bölgesine yerleştikleri ihtimali üzerinde durmaktadırlar.¹⁰

Stenka Razin'in 1630'larda Zimoveysky şehri yakınlarında bulunan yerleşik bir Kazak stanitsasında (köyünde) Timofey Razin'in ikinci oğlu olarak dünyaya geldiği bilinmektedir.¹¹ Bu bölge Çerkassk'ın yörüngesi içinde ve Don Nehri'nin alt-orta mecralarına yakın bir konumda bulunmaktaydı. Bu durum Razin'in Moskova'nın baskısından kaçıp gelen alelade bir Kazak aileye mensup

⁶ V. M. Solovev, *Sovremenniki i Potomki o Vosstanii Ct. Razina*, UDN, Moskva 1991, s. 100.

⁷ Michael Khodarkovsky, "The Stepan Razin Uprising: Was It a Peasant War?", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 42, H. 1 (1994), s. 18.

⁸ Ivan L. Rudnytsky, "A Study of Cossack History", *Slavic Review*, Vol. 31, No. 4 (Dec., 1972), s. 875.

⁹ Robert H. McNeal, *Tsar and Cossacks, 1885-1914*, New York 1987, s. 12.

¹⁰ Henry Krasinski, *The Cossacks of the Ukraine*, London 1848, s. 57.

¹¹ Andrey Saharov, *Stepan Razin*, Molodova Gvardiya, Moskva 1987, s. 16.

olmadığını göstermektedir. Zira onun vaftiz babasının da yaşadığı bölgenin önde gelen kimselerinden olan Ataman Kornilo Yakovlev olması da buna işaret etmekteydi.¹² Bu yönüyle aslında kendisi de Kazakların elit bir sınıfına mensuptu.¹³

Razin'in gençlik yılları Rus idarecilerle olan trajik bir karşılaşmanın izlerini taşımaktaydı. Rusya'nın Ukrayna'daki kuvvetlerini komuta eden Knez Dolgorukov, Çar Aleksey Mihayloviç tarafından Kazaklar üzerinde yetkili kılınmış ve bir süre sonra mevcudu çok daha fazla olan bir Kazak alayı oluşturmak üzere harekete geçmişti. Ancak Kazaklar askere alınmayı reddetti ve Stenka'nın büyük kardeşi İvan Razin'in önderliğinde Ruslara başkaldırdı. General Dolgorukov, İvan'ı ele geçirerek Rus askerî kampına geri getirdi ve orada asılarak idam edilmesi emrini verdi. Bu sıralarda İvan Razin'in adamları arasında basit bir Kazak askeri olan Stenka Razin de bulunmaktaydı. Bir kısım tarihçi Stenka'nın ağabeyinin maruz bırakıldığı bu rezil muameleden dolayı Rus makamlarına karşı derin bir öfke ve intikam hissiyle yettiğini dile getirmektedirler. Bununla birlikte Razin; o an için, duygularını bastırmayı ve boyun eğme görünümünü altında üstlerinin takdirini kazanmayı başardı. Ancak aynı zamanda da Ruslara karşı içindeki isyan ateşini gizlice besledi ve bu ateşin onları yakacağı günü sabırla bekledi.¹⁴

Bu trajik olaydan sonra Stenka Razin'in adını ilk olarak 1652'de yirmi bir ya da yirmi iki yaşlarında genç bir adamken, Moskova üzerinden Beyaz Deniz yakınlarındaki Solovetsky Manastırı'na yaptığı uzun hac yolculuğu sırasında duymaktayız.¹⁵ Don Kazakları arasında o sıralarda bu ünlü tapınağın kalıntılarını ziyaret edip, mucizevi güçleriyle tanınan kurucuları Aziz Savva ve Zosima'ya dua etmek bir gelenektir.¹⁶ Razin bu yolculuğu sırasında Rus halkının gündelik yaşamını yakından tanıma fırsatı buldu.¹⁷

¹² Avrich, a.g.e., s. 66; A. V. Venkov, *İstoriya Donskovo Kazaçestva*, İzdatelstvo Yujnovo Federalnovo Universiteta, Rosyov-na-Donu 2008, s. 76; Shane O'Rourke, *Warriors and Peasants: The Don Cossacks in Late Imperial Russia*, London 2000, s. 34.

¹³ André Berelowitch, "Stenka Razin's Rebellion: The Eyewitnesses and their Blind Spot", *From Mutual Observation to Propaganda War*, ed. Malte Griesse, Transcript Verlag, Bielefeld 2014, s. 100.

¹⁴ Krasinski, a.g.e., s. 58.

¹⁵ "Otpiska donskovo voyskovogo atamana N. Vasişeva v Posolskiy prikaz ob otpuske kazaka C. Razina v Solovetskiy monastır na bogomole", 1652 g. Noyabrya 5., №: 1, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 25.

¹⁶ Avrich, a.g.e., s. 66.

¹⁷ Venkov, a.g.e., s. 76.

Razin altı yıl kadar sonra 1658'de Moskova'yı ikinci kez ziyaret etti.¹⁸ Bu defa Zimovevsky atamanı N. Vasilyev ile birlikte Kazak heyetinin bir parçası olarak müzakerelerde bulunmakla görevlendirilmişti.¹⁹ 1662'de bu kez Kırım Tatarlarına karşı ortak bir askerî harekât düzenlemek üzere Kalmuklara elçi olarak gönderildi.²⁰ Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Tatarları bu dönemde Aşağı Volga (İtil) bölgesine yağma akınları yapmaktaydılar. Çerkassk'ta bulunan Kazak Askerî Konseyi'nin (Krug) başkanı, Razin'i bu önemli görev için seçmişti.²¹ Aynı yıl tekrar Moskova'ya gitti ve *Posolski Prikaz'a*²² Kalmuk görevinin başarısı hakkında bir rapor verdi. Bu esnada Solovetsky Manastırı'na ikinci bir hac yapmak için izin aldı.²³ Razin 1663 yılında Tatarlara karşı kazanılan zaferde Kalmuk-Kazak ittifakının bir üyesi olarak ilk ciddi askerî başarısını yakaladı.²⁴ Kariyerindeki bu hızlı yükseliş onu Rusya'nın geleceği parlak en önemli simaları arasına sokmuştu. Zira muazzam bir karizmaya ve artık kanıtlanmış bir askeri yeteneğe sahipti. Rusya'nın hizmetinde Don Kazaklarının başındaki en yüksek rütbeli asker olmaması için hiçbir sebep yoktu. Ancak o nedeni bilinmez bir şekilde tüm bunları elinin tersiyle iterek Don'daki fakir ve kaçak durumuna düşmüş köylülerin yanında yer almayı tercih etti.²⁵ Kaynaklarda asi Kazakların lideri olarak Razin'den 6 Mart 1663 günü Kalmuk ordusuna karşı 500 Kazak ile vermiş olduğu Moloçnaya Voda Savaşı sırasında bahsedilmekteydi.²⁶

2. Razin'in Moskova Yönetimine Tepkisi ve İsyanın Nedenleri

Stenka Razin'in 1660'larda Moskova Çarlığı'nın baskı politikalarına karşı başlatmış olduğu isyan, aslında Avrupa'da görülen benzer köylü ayaklanmalarından farksız bir biçimde ortaya çıktı. Don Kazakları arasında başlayıp gelişen köylü ayaklanması, görünürde çiftçiyi köleleştirmek suretiyle gelirini artırmak isteyen devletin bazı yeni düzenlemeleri sonucu patlak

¹⁸ "Otpiska valiyskovo voevodi İ. Yazıkova v Posolskiy prikaz o propuske v Moskvu kazaka S. Razina, otstavşevo po bolezin ot otyada atamana N. Vasileva", 1658 g. Dekabrya rane 17., №: 2, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 25-26.

¹⁹ Berelowitch, a.g.m., s. 100-101; Avrich, a.g.e., s. 67; Venkov, a.g.e., s. 76.

²⁰ "Otpiska donskovo voyskovo atamana K. Yakovleva v Posolskiy prikaz o neudaçnoy osade kazakami hanskovo gorodka na Donu i o posilke F. Budana i S. Razina k kalmitskim tayşam dlya zaklyuçeniya c nimi dogovora o vzaimopomoşi", 1661 g. Marta 28., №: 3, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 26-27.

²¹ Berelowitch, a.g.m., s. 100-101; Avrich, a.g.e., s. 67; Venkov, a.g.e., s. 76.

²² 1549-1720 yılları arasına Rusya'nın güneydoğu sınırları içinde kalan bir kısım bölgeyi idare etmek için tesis edilmiş olan idarî kurum.

²³ Avrich, a.g.e., s. 67.

²⁴ Venkov, a.g.e., s. 76.

²⁵ O'Rourke, a.g.e., s. 34.

²⁶ Saharov, a.g.e., s. 42.

vermişti.²⁷ Bu bakımdan isyan, Moskova hükümetinin yönetim biçimine karşı oluşan muhalefetin ve uzun yıllardır biriken rejiminin sosyal yükünün şiddetli bir dışavurumuydu. Çar Aleksey'in saltanatının ilk yılları kırsal alana bir dizi ayaklanmada kendini gösteren bazı hoşnutsuzluklarla başlamıştı. Bununla birlikte, kasaba halkının çıkarları, 1649 yılında *Zemsky Sobor*²⁸ tarafından onaylanan *Sobornoe Ulojenie* (Yeni Yasalar Kanunu) ile bir dereceye kadar tatmin olmuş gibi görünüyordu. Ancak bu yasadan sonra bile, köylüler ağır vergilendirmeye ve hükümete karşı çeşitli yükümlülüklerle maruz bırakıldılar. Vergi yükünden muaf olanlar sadece *gosti* adı verilen üst düzey tüccarlardı. 1667 yılında Çar hükümeti özellikle tüccarlar grubunun çıkarlarını karşılamak için yeni bir ticaret yasası (Novotorgovyi Ustav) daha yayımladı. Boyarlar ve ayrıcalıklı seçkinler, Ulojenie'nin köylüler üzerindeki haklarını garanti etmesinden oldukça memnundular; çünkü toprak mülklerinin sahipleri olarak kaçak serfleri tekrar yakalatıp çalıştırmak üzere geri getirebileceklerdi.²⁹

Razin olayının yanlışlıkla bir köylü savaşı olarak etiketlendiği düşüncesinde olan Boeck'e göre ise ayaklanmanın asıl nedeni, aslında 1654'ten itibaren Rus hükümeti tarafından uygulanan stratejik değişimlerin istenmeyen sonuçlarından kaynaklanıyordu.³⁰ Moskova yönetimi, esasında ucu ileride kendine dokunma ihtimali olan tehlikeli bir kolonizasyon siyasetinin bütün risklerini peşinen kabul etmişti. Göçebe otlakları kuşatılarak bölündü ve daha fazla köylü yerleşimi için uygun koşullar sağlandı. Bu bölgelere yerleştirilen askerî bakımdan zayıf ve teşkilatsız kabileler, Rus topraklarını savunmak için Rus yasalarını ve hiyerarşisini kabul etmeye zorlandılar. Netice itibarıyla Razin örneğinde olduğu gibi; baskınlara, isyanlara ve kan dökülmesine davetiye çıkardılar.³¹

Bununla birlikte Razin hareketinin Moskova hükümeti tarafından devlete karşı ihanet eden haydutlar çetesi olarak algılandığını da elde bulunan resmî belgelerden kolaylıkla anlamak mümkündür.³² Üstelik Razin İsyanı'yla ilgili bilgi veren devim öncesi Rus kaynakları da bu duruma bir istisna teşkil

²⁷ Hege Toje, "Cossack Identity in the New Russia: Kuban Cossack Revival and Local Politics", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 7 (Nov., 2006), s. 1066.

²⁸ *Zemsky Sobor*: XVI. yüzyılın ortasından XVII yüzyılın sonuna kadar Rus Çarlığı'nda siyasi, ekonomik ve idari konuları tartışmak için nüfusun her kesiminden (serfler hariç) temsilcilerin katıldığı meclis.

²⁹ George Vernadsky, *The Tsardom of Moscow*, C. 2, Yale University Press, London 1969, s. 609-610.

³⁰ Brian J. Boeck, *Imperial Boundaries: Cossack Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great*, New York 2009, s. 71.

³¹ Christoph Witzernath, *Cossacks and the Russian Empire, 1598-1725: Manipulation, Rebellion and Expansion into Siberia*, Routledge, New York 2007, s. 26.

³² Khodarkovsky, a.g.m., s. 1-2.

etmemektedir.³³ Esasında isyancıların propagandasının bir parçası olan birkaç “ikna mektubu” dışında konuyla ilgili tüm Rus belgeleri Razin’i ve takipçilerini birer haydut gibi betimlemektedir.³⁴

S. Razin’in ilk seferinin 1667 yılına denk düşmesi asla bir tesadüf değildi. Tam on üç yıl süren Polonya-Rusya Savaşı (1654-1667) boyunca tahıldan alınan vergilerde inanılmaz bir yükseliş yaşanmıştı (1620-1670 yılları arasında on dört kat arttırıldı). Hazine para sıkıntısı çekiyor ve artık Kazak paralı askerlere daha az ihtiyaç duyuluyordu.³⁵ Kırım Hanı’nı; tüm nüfusu seferber ederek Kırım’ı Kalmuk saldırılarından korumak için Perekop’un eski suru boyunca bir duvar inşa edilmesini emretmesi ve bu savunma hattı kurma çabasının kısmen başarılı olması da Don Kazaklarının geleneksel baskın rotalarını kullanamamasına yol açmıştı. Bu nedenle 1669-71 yıllarında Kazak baskınlarının rotası önce İran’a ve daha sonra Rusya’ya yöneldi. Bu durum Stenka Razin ayaklanmasının kökeni ve koşulları hakkında bir başka ipucu daha vermekteydi.³⁶ Tüm bu faktörler bir araya geldiği zaman ihtiyaç duyulduğunda tahıl, un, nakit para ve silah karşılığında Moskova kuvvetleri yanında savaşan ve özellikle Kırım ve Osmanlı topraklarına yapılan yağma akınları³⁷ sayesinde yaşamını sürdüren Don Kazaklarının içinde bulunduğu zor durumu açıklamaya yeterlidir.³⁸

³³ Bu türden kaynaklara bir kaç örnek teşkil etmesi bakımından bkz. A. N. Popov, *Materialı Dlya İstorii Vozmuşçeniya Stenki Razina*, Moskva 1857; V. D. Suhorukov, *İstoriceskoe Opisanie Zemli Voyska Donskavo*, Novoçerkask 1872.

³⁴ Berelowitch, a.g.m., s. 95.

³⁵ Berelowitch, a.g.m., s. 99.

³⁶ Michael Khodarkovsky, *Russia’s Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Indiana 2004, s. 137.

³⁷ Rus kaynaklarında Don Kazaklarının Osmanlı sınırında yapmış oldukları tacizler ile alakalı ilginç bir kayıt bulunmaktadır. Rus Çarı, Nisan 1666’da Moskova’dan Vasily Tyapkin adlı bir elçiyi İstanbul’a göndererek bazı ticari görüşmeler yapmasını istemişti. Azak kalesine gelen Rus elçi kale komutanı Mehmet Paşa tarafından sert bir biçimde azarlandı: “Eğer Rus Çarı Türk Sultanıyla samimi bir dostluk içinde olmak isteseydi, Don Kazaklarına devletin kısıt şehirlerine baskın yapmalarını emretmezdi”. Tyapkin Paşa’ya şöyle cevap verdi: “Rus Çarı Don Kazaklarına deniz seferleri yapmaları için emir vermedi. Eğer Türk Sultanı Rus hükümdarına Don Kazaklarının bu tür eylemleri hakkında bilgi verebilecek özel bir haberci gönderirse, o vakit muhtemelen Kazakları bu tür eylemlerden alıkoymak için önlemler alınacaktır”. Mehmet Paşa Tyapkin’e itiraz etti: “Eski elçilerin söylediğinden farklı konuşmuyorsun, Rus devletin Kazaklar tarafından Türk kıyı şehirleri ve köyleri üzerine yaptığı baskınları bilmediğini söylüyorsun, ancak Don ordusunun Ruslardan para, ekme ve kumaştan oluşan yıllık bir maaş aldığını herkes biliyor. Ve buna ek olarak onlara yardım etmeleri için askeri yetkililer gönderiyorsunuz. Bundan sonra Kazaklar, kendi iradesiyle değil, Rus devletin emriyle askerî seferler yapıyor”. Tyapkin bu suçlamayı da reddetti: “Rusya, Kazaklara uzak Rus şehirlerindeki hizmetleri için maaş gönderir. Ve eğer Çar’ın emri olmadan askerî seferler yapıyor iseler, o zaman bunun için bir maaş alamazlar. Kazaklar, şehirlerin sınırlarını Kırım ve Nogay Tatarlarının baskınlarından korumak için Don’da bulunuyorlar. Türk devletin sınırlarına saldırmamak için değil.” Bkz. Suhorukov, a.g.e., s. 364-365.

Razin tarafından kontrol edilen “kurtarılmış alanlar”, bir süre sonra kendi kaderini tayin etmek isteyen ve boyarlar tarafından mülksüzleştirilmiş sürgünler için bir sığınma alanı haline gelmişti. Aynı zamanda onlara Romanov Hanedanı’na karşı ciddi bir meydan okuma fırsatı sunuyordu.³⁹ Razin, 1669’da bir hükûmet yetkilisine “Kazaklar arasında kaçakları teslim etme geleneği yoktur” diye övünmekteydi.⁴⁰

Khodarkovsky bir başka noktaya daha dikkat çekmektedir. Belirttiğine göre isyanın Don Kazaklarından kaynaklandığı konusunda hiçbir şüphesi olmamakla birlikte bunun bir köylü ayaklanması olduğuna dair bazı çekinceleri bulunuyordu. Çünkü; Don Kazakları, o sıralarda tarıma dayalı bir ekonomik üretim aşamasına adım atamamış durumdaydı. Hatta Kazaklar arasında köylü olmak bir aşağılanma sebebiydi. Moskova baskısından kaçıp gelen ve doğuştan çiftçi olanlar bile Kazaklar arasında eski mesleklerini idame ettiremez duruma getirildi. Onlara; “eğer çiftçilik yapmak istiyorlarsa geldikleri yere geri dönmeleri” gerektiği bazen şiddet kullanmak suretiyle dikte edildi. Bundan dolayı sadece küçük bir azınlığın mülkiyet hakkı ve ailesi bulunuyordu.⁴¹

Bununla birlikte sıkıntıların bir de dinî boyutu vardı. Moskova’daki çalkantılar Kazaklar ile Ruslar arasındaki dinî bağların da olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktaydı. Eski İnananların (Starobryadçestbo) 1666-1667 yıllarında Rus Ortodoks Kilisesi tarafından aforoz edilmesi, Rusya’daki dinî çevrelerde ciddi bir ayrışmaya sebep olmuştu. Beyaz Deniz’deki Solovetsky Manastırı rahipleri, Ortodoks Patriği Nikon’un düzenlemelerini kabul etmeyi reddettiler. Moskova hükümeti 1668’de emri uygulamak için bir askerî müfreze gönderdiğinde ise rahipler hükümete karşı ayaklandılar. Bazı din adamları tutuklandı. Bu durum Solovetsky Manastırı’na ve rahiplerine karşı manevi bir bağlılık hisseden Don Kazakları arasında huzursuzluğu arttırıyordu.⁴²

Kaçakların Rus sınırdaki isyan potansiyelini ortaya çıkaran Stenka Razin, hükümetin güney sınırları sorununa karşı olan tutumunda önemli bir dönüm noktası oldu.⁴³ Daha önce, sınır kasabalarına Don bölgesi ile ticaret ve etkileşimde

³⁸ Berelowitch, a.g.m., s. 99.

³⁹ Andrej Grubačić, Denis O’Hearn, *Living at the Edges of Capitalism: Adventures in Exile and Mutual Aid*, California 2016, s. 77.

⁴⁰ Boeck, a.g.e., s. 34.

⁴¹ Khodarkovsky, a.g.m., s. 4.

⁴² Vernadsky, a.g.e., s. 610-611.

⁴³ Stenka Razin İsyanı, XVII. yüzyılda bölgedeki en yaygın ve yıkıcı isyan olarak tarihe geçti. Bu, ordunun kompozisyonunda süvari yerine piyadelere olan bağımlılığın artmasına yol açtı ve özellikle de Volga bölgesinde Rus kökenli olmayan paralı askerlere olan desteğin azalmasına

bulunmak için bu bölgedeki Kazaklara nispeten bazı serbestlikler tanınmıştı. Merkezi hükümetin müdahalesi çok sınırlıydı. Mayıs 1670'te Razin'in; Volga'ya baskın yaparak Don'a başarılı bir şekilde döndüğüne dair raporlar alan hükümet, bölgeyi ekonomik ablukaya aldı.⁴⁴ Belgorod alayının askerî valisi G. Romodanovskiy'e gönderilen bir emir⁴⁵ hükümetin yeni politikasını ana hatlarıyla ortaya koymaktaydı:

"Hiçbir tüccar Don Stenka Razin'in haydutluğundan arıncaya değin bu bölgeye herhangi bir mal, tahıl, gıda malzemesi ya da başka bir şeyle seyahat edemeyecektir. Ve eğer herhangi bir tüccar ona herhangi bir mal, yiyecek malzemesi ya da başka bir emtia ile gitmeye çalışırsa ve eğer birisi bunlardan bazılarını yakalarsa, boyar ve voyvodalarımız bunları Belgorod alayının kasabalarında yakalandıkları yerde merhametsizce öldürülecektir".⁴⁶

Rusların planına göre Kazaklar üzerinde otorite kurmanın iki yolu vardı: ilki Don ödeneklerini azaltmak, ertelemek ve hatta kesmekti. Diğeri ise güney sınırındaki Belgorod Abatis hattında askeri bir kolonizasyon bölgesi oluşturmaktı. Her ikisi de beklenmedik sonuçlara yol açtı. Geçim kaynakları ellerinden alınan Kazaklar, hayatta kalabilmek için tek çareleri olan yağma ve talana başvurdu. Rus toprağını Kırım baskınlarından korumak üzere bölgeye akın eden binlerce kaçak köylü, artık kıtlık dönemlerini anımsatan bir ekonomik buhranın içine çekilmiş durumdaydı. Bundan da en çok etkilenenler ev sahibi durumunda olanlardan daha ziyade bölgeye dışarıdan gelip yerleşen fakir Kazaklardı.⁴⁷ İşte tam bu noktada tarihçiler Ruslara sadık bir şekilde hizmet ederek onların güvenini ve saygısını kazanmış elit bir kimse olan Stenka Razin'in,

sebebi oldu. Hata Razin İsyanı'ndan kısa bir süre sonra Moskova hükümeti Simbirsk'teki küçük bir isyanı bastırmak için yakındaki Kalmuk göçebelerini dahi işe almak zorunda kaldı. Bkz. M. P. Romaniello, "Grant, Settle, Negotiate: Military Servitors in the Middle Volga Region" *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*, ed. N. B. Breyfogle, A. Schrader, W. Sunderland, Routledge, New York 2007, s. 73.

⁴⁴ Don ile ticaretin yasaklanması hakkındaki kararname için bkz. "Otpiska kozlovskovo voevodı S. Hruşeva v Razryadny prikaz ob v Kozlove i uyezde ukazov o zaprete togovli s Donom i ob uçrejenii yamskoy gonbı vvidu načalşevosya vosstaniya S. Razina", 1670 g. İyunya mejdu 4 i 13., №: 114, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 166-168.

⁴⁵ "Gramota iz Razryadnovo pikaza vovode Belgorodskovo polka G. Romodanovskomu o novom pohode S. Razina na Volgu i o zapreşenii snoşeniy s Donom", 1670 g. Maya 28., №: 111, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 162-164.

⁴⁶ Brian J. Boeck, "Containment vs. Colonization: Muscovite Approaches to Settling the Steppe", *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*, ed. N. B. Breyfogle, A. Schrader, W. Sunderland, Routledge, New York 2007, s. 50.

⁴⁷ Berelowitch, a.g.m., s. 99.

sahip olduğu her şeyden vazgeçerek “baldırı çıplak” köylülerle birlikte ölümüne bir maceraya atılmasının şaşkınlığı içerisinde düşmektedir.⁴⁸ Ve belki de bu sebepsiz meydan okuma ileride onun ezilenlerin hakkını savunan bir kahraman mı, yoksa bir haydut mu olduğu tartışmalarına sebep olacaktı.

3. Stenka Razin İsyanı (1670-71)

1666 yılının Haziran ayında Vasily Us liderliğindeki 500 kişilik Don Kazak grubunun Voronej’de aniden ortaya çıkması, Don bölgesinde geçimle ilgili ciddi sorunların olduğunun ilk işaretiydi.⁴⁹ Takip eden olaylar neticesinde tarihçiler onu Razin İsyanı’nın habercisi olarak adlandırdılar. Us ve adamları Don’a döndükten yaklaşık sekiz ay kadar sonra, 1000 Kazaktan oluşan bir grup, Stenka Razin liderliğinde Volga’ya doğru yöneldi.⁵⁰ 1667’de, Polonya ile yapılan uzun süreli savaşın sona ermesinin ardından, Kazakların Ukrayna’daki savaştan dönmeleri ve sınıra daha fazla mülteci akın etmesi Don’daki durumu daha da kötüleştirmişti.⁵¹

Karadeniz’deki Kazak baskınları artık iyiden iyiye azalmıştı. Geleneksel yağma alanlarından yoksun kalan Kazaklar saldırılarının yönünü değiştirmişler, Volga ve Hazar’a doğru yelken açmaya başlamışlardı.⁵² Ancak Razin ve adamlarının Moskova hükümetinin Volga’ya yapılacak herhangi bir yağma hareketini onaylamayacağını peşinen bilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte hem Atamanın hem de Don Kazak Birliği’nin onun eylemlerini kısıtlamada etkisiz kaldığını söylemek gerekir. Ayrıca Don Kazak idarecileri merkezî hükûmeti Razin’in niyetleri konusunda da uyarmamıştı. Hükûmet sadece Çariçin (Tsaritsyn) ve Astrahan’dan güvenilir bilgiler aldı. Daha sonra, Razin’in planları hakkında herhangi bir bilgi göndermediği için Don Birliği’ni sert bir biçimde

⁴⁸ Avrigh, a.g.e., s. 67.

⁴⁹ 1661 yazında Voronej’de ortaya çıkan Kazaklar şehrin voyvodası Uvarov’dan Çar’ın hizmetine girmeleri için Moskova’ya gitmelerine izin vermesini istediler. Niyetlerinden şüphelenen voyvoda böyle bir izin vermek konusunda isteksiz davranınca Kazaklar, Tula yönünde kuzeye doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Bkz. “Otpiska Voronejskovo vovedı V. Uvarova v Razryadny prikaz o priezde v Voronej na slujbu atamana V. Usa i 500 kazakov”, 1666 g. İyunya mejdu 10 i 22., №: 8, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 35; Vernadsky, a.g.e., s. 612.

⁵⁰ Boeck, a.g.e., s. 72; “Gramota iz priskaza Kazanskovo dvortsa Astrahanskomu voivode İ. Hilkovu s. izveşeniem o sbore kazakov i beglih lyudey v Panşine I Kaçalinskom gorodke dlya pohda na Volgu”, 1667. g. Marta 22., №: 38, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 73.

⁵¹ Mauren Perrie, “Popular Revolts”, *The Cambridge History of Russia*, Vol. 1, ed. Mauren Perrie, Cambridge University Press, New York 2006, s. 605.

⁵² Avrigh, a.g.e., s. 64.

azarladı.⁵³ Moskova hükümetinin Don'daki kötü durum ile meşgul olduğu bir anda Ukrayna'daki Zaporojye Kazaklarının Atamanı Brukovetsky'nin Ocak 1668'de Çar'a karşı bir isyan başlatması, Ruslar adına işleri daha da sıkıntılı bir hale getiriyordu.⁵⁴ Brukovetsky, 14 Şubat'ta Don Kazaklarının Atamanına ve adamlarına Zaporojye Kazaklarının Moskova'ya karşı başlatmış oldukları isyanını desteklemeye çağırıyor ve Stenka Razin ile uyum içinde hareket etmelerini tavsiye ediyordu:

"Sevgili kardeşlerim, sizler zafere ve özgürlük içinde yaşamaya alışkımsınız. Lordlarım, Tanrı'nın sizlere bahşetmiş olduğu tüm zenginlikler ve altından özgürlük için neşe içinde olun ve hilekâr Moskova'nın armağanlarıyla süslenmeyin. Sizi uyarıyorum, bizleri sakinleştirdikleri anda dikkatlerini Don ve Zaporojye'nin yok edilmesine çevirecekler. Onların kötü niyeti zaten ortaya çıktı. Kısa bir süre önce Kiev yakınlarında, Brovory, Gogolev ve diğerleri kasabalarında, küçük çocuklara dahi merhamet etmeden tüm sakinlerini katlettiler. Sizleri bir kez daha uyarıyor ve yalvarıyorum, onların sefil paraları ile cezp olmayın. Lord Stenka Razin ile kardeşçe ve uyum içinde hareket edin. Böylece Dinyeper'in ötesindeki kardeşlerimizle kırılmaz bir birlik içinde olacağız".⁵⁵

Razin'in Volga'daki ilk girişimi, Nijni-Novgorod'dan Astrahan'a doğru seyahat eden büyük bir nehir filosuna saldırmak oldu. Konvoy Moskova hükümetine aitti ve malzeme yüklü birkaç ticari tekneden oluşuyordu. Razin'in adamları tüm Rus yetkilileri öldürüp, sınır dışı edilenleri serbest bıraktılar ve alt kademedeki personeli Kazaklara katılmaya davet ettiler.⁵⁶ Yoldaki küçük hükümet garnizonları onu engellemekte aciz kalıyordu. 1669 yılı yazının sonunda kadar Hazar Denizi'nde yelken açmaya devam etti. Bu süre zarfında ticaret filoları, balıkçılık kampları, Moskova hükümetine bağlı kaleler, Dağistan ve Türkmen kabileleri, İran liman şehirleri ve Safevi saraylarına kadar birçok hedefe saldırılar düzenledi.⁵⁷ Hazar'ın Kazak korsanları, İranlı tüccarların da başındaki en büyük belaydı. Özellikle 1650'den önce ve 1668'den sonra Stenka Razin ve bazı

⁵³ "Otpiska Astrahanskovo voevodı İ. Hilkovalı terskomu voevode İ. Rjevskomı o napadenii kazakov na morgovih lyudey ehavşih iz Tersovo goroda v Astrahan", 1667 g. Maya ne ranee 15., №: 42, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 76-77.

⁵⁴ Vernadsky, a.g.e., s. 616.

⁵⁵ Sergei M. Soloviev, *History Of Russia: The Reign of Tsar Alexis Poland, Turkey, and Ukranian Cossacks, 1667-1674*, Volume 22, Translated by Catty J. Potter, Academic International Press, Hong Kong 2002, s. 27.

⁵⁶ Vernadsky, a.g.e., s. 615.

⁵⁷ Boeck, a.g.e., s. 74.

Terek Kazakları Hazar baskınlarına başladığında İranlılar birkaç yıl boyunca Hazar'a yelken açmayı dahi bıraktılar.⁵⁸

1669 yazının sonlarında Razin Hazar'dan ayrıldı ve Çarlık yetkilileri tarafından zarar görmemiş Astrahan ve Çariçin'den geçmesine izin verildi.⁵⁹ Don'daki Kagalnik yakınlarındaki bir adada kışladı ve burada bir dizi fakir ve hoşnutsuz insanı kendine çekti.⁶⁰ 1670'in ilkbaharında Razin, 1667-69 yıllarındaki korsan seferlerinden çok daha cesur bir girişim yapmaya karar verdi: Moskova'daki "hain boyarları" ortadan kaldırmak için Rusya'nın kalbine yapılacak olan bir saldırı...⁶¹

Mayıs ayında Razin ve Kazakları tekrar Don'dan Volga'ya geçti ve Çariçin'i ele geçirdi.⁶² Ancak Volga'dan Moskova'ya doğru ilerlemek yerine, geride bıraktıkları boşlukları birleştirmeye karar verdiler ve Astrahan'ı almak için güneye doğru yöneldiler. Kazakların kaleyi ele geçirme girişimi kentteki bir ayaklanma sonucu daha kolay hale getirildi. Astrahan'ın seçkinleri katledildi. Vali I. S. Prozorovskiy bir kulenin tepesinden atılarak öldürüldü ve iki genç oğlu işkenceye maruz bırakıldı. Temmuz ayında Razin tekrar Volga akıntısına doğru yöneldi. Saratov ve Samara'nın orta Volga kasabaları direniş göstermeden ona teslim oldular. Kazaklar Volga'ya doğru ilerledikçe, çevredeki köylere "baş döndürücü mektuplar" dağıtarak yaygın bir köylü isyanını kışkırttılar. Mülkler yağmalandı, malikâneler yakıldı ve toprak sahipleri öldürüldü.⁶³ Volga'nın Rus

⁵⁸ Thomas M. Barrett, *At the Age of the Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860*, Colorado 1999, s. 111.

⁵⁹ "Zapis v Astrahanskoy prikaznoy palate o samovolnom vozvraşenii iz Tsaritsina v Astrahan streltsov S. Şatçenina s tovarişami, poslannih konvoirovat kazakov S. Razina po doroge na Don", 1669 g. Oktryabrya 9., №: 100, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 129.

⁶⁰ "Rassprosnie reçi v Posolskom prikaze kazatskovo atamana İ. Averkieva i kreçatnika D. Grigorova prebivanii S. Razina v Kagalnike", 1669 g. Dekabrya 14., №: 103, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 131.

⁶¹ Razin'in bu kararı almasının altındaki nedeni belki de 1670 yılında Kırım'da imzalanan bir antlaşmada aramak gerekir. Zira Rusya, Polonya ve Kırım Hanı arasında imzalanan bu antlaşmanın şartlarından biri de Don ve Zaporojye Kazaklarının Azak ve Karadeniz'de sefer yapmalarının ve Kırım Hanı'na ait bölgelere herhangi bir saldırı yapmalarının engellenmesiydi. Bkz. Suhorukov, a.g.e., s. 368.

⁶² "Otpiska ostrogojskovo prikaznovo çeloveka T. Panyutina i ostrogojskovo polkovnika İ. Dzinkovskovo voevode Belgorodskovo polka G. Romodanovskomu o vzyatii S. Razinim Tsaritsina i o sdaçe yemu pod Çernım Yarom poslannovo iz Astrahani voyska", 1670 g. Mejdu İyunya 28 i İyulya 1., №: 128, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I, s. 180-181.

⁶³ Volga çevresinde S. Razin ve Kazakların yapmış olduğu yağma ve saldırılar Avrupa basınına da konu olmaktadır. *The London Gazette*'nin 22-25 Ağustos 1670 tarihli baskısında Çar'ın Hazar

olmayan bazı halkları özellikle de Mordva, Mariand ve Çuvaş bölgeleri bu isyana iştirak ettiler. İsyancıların muzaffer ilerlemesi, sonunda Simbirsk'te durduruldu. Kasaba garnizonun kumandanı Dolgorukiy bir aydan fazla mücadele vererek Ekim ayının başında Razin'i ve Kazaklarının saldırısını püskürtmeyi başardı. Aynı zamanda, Don'u paralel bir şekilde kat eden Stenka'nın kardeşi Frol de Voronej'in güneyinde hükümet birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı. 1670-71 kışında, isyan bazı bölgelerde yayılmaya devam etse de artık şiddeti kırılmıştı. İsyan Rus ordusu tarafından yapılan seferler sonucu sert bir biçimde bastırıldı.⁶⁴ Razin, 14 Nisan 1671'de Don Kazakları arasındaki seçkinler ve Ataman Kornilo Yakovlev⁶⁵ tarafından tutuklanarak Moskova'ya gönderildi.⁶⁶

4. Stenka Razin'in İdam Edilmesi

Stenka Razin'in trajik, ancak bir o kadar da onurlu akıbeti kendisini Rus tarihinin ve edebiyatının en dikkat çekici figürlerinden biri haline getirdi. Çağdaş kaynaklarda onun kaçınılmaz bir biçimde gelen ölümü nasıl karşıladığına dair ayrıntı bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷ Zira Razin o an için ivedilikle ortadan kaldırılması icap eden bir hain olarak görülmekteydi. Onun ölümü asırlar sonra Sovyet dönemi yazarları tarafından epik bir tarzda yeniden tasvir edildi. Solovev Stenka Razin'in asi görüntüsü ve onun liderliğindeki ayaklanmanın dramatik detaylarının, bugün hayal gücünü heyecanlandırmaya devam ettiğini söylüyordu.⁶⁸ A. Saharov'un şiirsel anlatımına yansıyan Stenka Razin'in infaz ediliş öyküsünü aynen aktarıyoruz:

4 Haziran 1671 sabahının erken saatlerinde, Serpukhov'dan Moskova'ya giden yol boyunca alışılmadık bir geçit töreni gerçekleşiyordu. Tüfek ve kılıçlarla silahlanmış birkaç düzine atlı Kazak, iki kişinin dalgalı tahtalarında oturduğu basit bir köylü arabasına eşlik ediyorlardı. Her iki mahkûmun da el ve ayakları

bölgesindeki isyancıları durdurmak için bölgeye çok sayıda asker sevk ettiğini, Volga kıyısındaki Yaroslavl ve Don'da bulunan Rostov şehirlerinin isyancılar tarafından yakıldığını okuyucularına iletmekteydi. Bkz. *The London Gazette*, From Monday, August 22. to Thursday August 25. 1670, Numb: 498.

⁶⁴ Perrie, a.g.e., s. 605-606

⁶⁵ Suhorukov, a.g.e., s. 406-408.

⁶⁶ Berelowitch, a.g.m., s. 105.

⁶⁷ Stenka Razin'in infazıyla ilgili olarak o sıralarda Moskova'da bulunan Christoff Koch isimli İsveç vatandaşı bir tüccarın Stockholm'e göndermiş olduğu bir raporda bazı çizimler yer almaktaydı. Koch tarafından gönderilen raporda yer alan resimler Avrupa basınında kendisine yer buldu ve Razin'in son anlarıyla ilgili en önemli veriler sağladı. Bkz. G. M. Kazakov, I. Mayer, "İnostrannie İzvestiya o Kazni Stepana Razina: Novie Dokumenty iz Stokgolmskovo Arhiva", *Slověne*, 2017 №2, ss. 210-243.

⁶⁸ Solovev, a.g.e., s. 84.

prangalarla zincirlenmiş, boyunlarına boyunduruk asılmıştı. Alay, kızgın güneşin altında yavaş ama durmaksızın ilerliyordu. Öğleye doğru uzaktan puslu bir şekilde Moskova kiliselerinin kubbeleri görünmeye başladı. Şehre birkaç kilometre kala insan kalabalıkları meraklı gözlerle alayın geçtiği yolda toplanmaya başladılar. Stenka'nın mahkûmlardan hangisi olduğunu merak ediyorlardı. *"Evet, işte o, üzerinde kaftan olan!"* Mahkûmlar şaşkınlıkla etraflarına bakındılar, birbirine karışan konuşmaları dinlediler ve sessizce ilerlemeye devam ettiler. Mahkûmlar sanki aynı yaş ve aynı boydaydılar, ancak görünüşlerinde anlaşılması zor bir şey vardı ve yine de birbirlerinden çok farklıydılar. Bunlardan biri lüks bir ipek kaftan giyinmişti. Kaftanın altında ince, pahalı bir keten gömlek görünüyordu. Bacakları kırmızı Fas çizmeleriyle örtülmüştü. Bu mahkûm kırklı yaşlarında, omuzları geniş, güçlü bir boynu olan, gururla başını dik tutmaya çalışan bir adamdı. Kazak geleneğine göre bir daire şeklinde kesilen siyah seyrek saçları, yüksek alından serbestçe düşmekteydi. Küçük kıvrıkcık kabarık bir sakal ve kalın bir bıyık, soluk, hareketsiz bir yüz, kısacası her köyde olan türden sıradan bir Rus köylüsünün yüzüne sahipti. Bu bakış bazılarını korkuttu, karışıklığa neden oldu, bazılarını ise cezbetti, açıklanamaz bir şekilde onun masum olduğuna ikna oldular. Kazak alayının atamanı Kornilo mahkûmlardan birine bağırdı. *"Hey sen Stenka Razin diğer arabaya geç!"* Razin ona şöyle seslendi: *"Teşekkürler baba!"*

Mahkûmlar başka bir arabaya alınırken bedenleri prangaların ağırlığı altında eziliyordu. *"Ah, kardeşim, tüm bunların hepsi senin hatan"* dedi Frol sessizce. *"Aptal olma Frol"* diye yanıtladı Stenka. *"Hiçbir sorun yok. Gördüğün gibi, bize boyarlar ve voyvodalar gibi onur verecekler, insanlar bizi görebilmek için dışarı çıkacaklar"*. Ve alaycı bir şekilde etrafına bakındı. Ancak bu kelimeler Frol'u teskin etmedi. Başını eğerek yürüdü, gözlerini yerden kaldırmadı ve zaman zaman fısıldadı: *"Ah, kardeşim, Ah ..."* Arabanın yanında onları bir demirci bekliyordu. Demirci çevik bir hareketle prangalarını çıkarttı. Mahkûmlardan biri sürüklenerek darağacının altına getirildi. Kaftanı ve botlarını çekip aldılar. Pahalı gömleği ise yırtıldı. Birisi arabaya paçavra attı ve mahkûm onları aceleyle giyindi. Demirci aynı derecede ustaca, ellerini darağacının direklerine hızla zincirledi; kafasına ince demir zincirden bir halka takıldı ve zincirin ucunu üst kirişe bağladı. Sonra her iki tarafa doğru gerdi. Frol'un ise elleri ve bacakları, arabaya uzun, ince bir zincirle bağlandı. Streletsky müfrezesinin başı elini salladı ve yaylarla çevrili darağacı arabası yavaş yavaş şehir kapısına doğru ilerledi. Böylece 4 Haziran 1671'in öğlen saatlerinde Stenka Razin ve kardeşi Frol Moskova'ya getirildiler.

Araba şehir kapılarına girer girmez çevre kiliselerdeki çanlar çalmaya başladı. *Razin geliyor! Razin geliyor! Stenka Razin, isyancı, hırsız ve mürtet, çarın düşmanı, vatana ve kutsal Ortodoks Kilisesi'ne ihanet eden bu adam şimdi kendisine verilen cezayı kabul etmeli...* İnsanlar evlerin pencerelerini ve yüksek verandaları doldurdular. Gösterişli elbiseler giyinmiş zengin boyarlar ve soylular sakin bir şekilde evlerinden çıktılar. Arkasında, daha basit giyinmiş, tüccarlar ve kâtiplerden oluşan bir kalabalık vardı. Birçoğu arabaya doğru hakaretler savuruyordu: *"Hırsız! Kötü adam! Katil! Hirod! Deccal!"*

Stenka Razin'in idam yerine götürülmesi

Kaynak: I. Maier "How Was Western Europe Informed about Muscovy? The Razin Rebellion in Focus", *Information and Empire: Mechanisms of Communication in Russia, 1600-1850*, ed. S. Franklin, K. Bowers, Open Book Publishers, Cambridge 2017, s. 141.

Boyarlar korkunç düşmanları karşısında Moskova'da zafer kazanmışlardı. Bundan altı ay evvel 6000 Kazak, serf, köylü ve düzensiz birliklerle ölümüne bir maceraya atılan, Rus Çarı'nı boyarları ve voyvodaları öldürüp Moskova'yı ateşe vermekle tehdit eden Stenka Razin, şimdi çarınca gerilmiş bir haldeydi. İşte o, halkın babasının boynunu artık demir bir kolye büküyordu. *"Zafer! Zafer! Şimdi, çevredeki ülkeler daha rahat bir nefes alabilir"*. Uzak İngiltere'den en sevgili kardeş, Kral II. Charles bir tebrik mektubu gönderdi. Kızılbaş ülkesinden gelen elçi de Majestelerinin ebedi arkadaşı ve kardeşi Şah Süleyman'ın kötü Stenka olayının sona ermiş olmasına sevindiğini belirtti.

Razin'in bedeni kızgın demirle dağlanırken o izleyicilerin şaşkın bakışları arasında sessizce tüm acılara katlandı. Sıra kardeşi Frol'e geldiğinde ise onun bu acılara dayanacak gücü yoktu. Stenka başını kaldırdı: *"Bir kadın kadar narınsın Frol. Sen ve benim nasıl yaşadığımızı hatırla. Şimdi ise talihsizliklere katlanmak gerekiyor. Ne, acıyor mu yoksa?"* Ardından meydan okurcasına boyarlara gülümsedi. Cellat Razin'i yerden kaldırdı ve işkenceye devam etti. Stenka bu azaptan acı çekti ancak tek bir kelime bile etmedi. Sadece yarı ölü bir vaziyette yere düştüğünde, başını kaldırdı ve kan pıhtılaşmış dudaklarını zar zor hareket ettirerek kardeşine şöyle dedi: *"Tıpkı din adamları gibi başımızı traş ettiler baksana, oysa biz ikimiz basit insanlarız"*.

Öğleden sonra sorgulama bir süre durdu. Çünkü şişman Çar Aleksey Mihayloviç gelmişti. Gözlerini Stenka'ya dikti. *"Yüce Çar karşısında pişman olduğunu ve özür dilediğini dile getir haydut!"*. Razin başını kaldırdı, Çara dikkatlice baktı ama sessiz kaldı.

6 Haziran günü bir kâtip Stenka'nın suçunu yüzüne şöyle okudu: *"Don Kazaklarından hırsız, mürtet ve hain Stenka Razin! 1667'de, Tanrı korkusu ve majesteleri Aleksey Mihayloviç'in merhametini unutarak, ona ihanet ettin ve Volga'yı ele geçirmek için Don'a gittin. Ve Volga'da birçok kötü şeye sebep oldun"* Kâtip bir nefes aldı ve Razin'e sert bir şekilde baktı. Stenka kâtipi boş boş dinleyerek dikkatle platformun üzerindeki panolarına bakıyordu. Ve sonra kâtip; Razin'in İran, Volga, Yayık'taki tüm kötülüklerini listeledi. Platformun yanından çığlıklar duyuluyordu: *"Yemin bozucu! Vahşi!"*. Kâtip tekrar gururlu bir şekilde Razin'e baktı, sonra elindeki kaydı açtı ve güremeye devam etti: *"Ve 1670 yılında, yoldaşlarınızla soygunculuk yaptınız. Tanrı'nın korkusunu unutarak, kutsal katedral ve apostolik kiliselerden saparak, kurtarıcı İsa Mesih hakkında her türlü küfürlü kelimeyi sarf ettiniz"*. Kâtip elini kaldırdı ve havaya bir parmak salladı. Yakındaki izleyenler korkuyla haykırdılar. Ve aniden bilinmeyen bir yerden bir ses yükseldi: *"Bütün bunlar yalan! Gerçeği bir yalanla yıkamak istiyorsun!"* Nöbetçiler sesin geldiği tarafa doğru gittiler ama bu sözleri kimin sarf ettiğini bulamadılar. Kâtip devam etti: *"Büyük Çar Aleksey Mihayloviç'in emriyle Don Kazaklarının Atamanı Kornilo Yakovlev birliklerinin ve tüm ordunun hizmetleri sonucu yakalanarak Moskova'ya getirildiniz"*. Suçlamalar okunurken Razin ilk kez tepki verdi ve kâtime doğru başını çevirdi. Kâtipin ise acelesi vardı: *"Ve büyük egemen Çar Grand Dük Aleksey Mihayloviç'e ve vatana ihanet etmek, bütün Moskova devletini mahvetmek, boyarları katletmek suçundan idama mahkûm edildiniz"*. Kâtip; parşömeni düzenli bir şekilde sardı, ipek bir kordonla bağladı ve celladın işe başlaması için işaret verdi. Cellat, Razin'e doğru gitti ve omzuna dokundu. Stenka elini savuşturdu, Rus geleneğine göre Şefaaf

Kilisesi'nin dört tarafında toplanan kalabalığa doğru eğildi ve şöyle dedi: "Affedersiniz... Ortodoksluktan özür dilerim..."

Razin daha sonra doğrama bloğuna uzandı, kollarını ve bacaklarını yanlara doğru açtı ve dörde bölünmek için hazırlandı. Onu izleyen kalabalık birazdan olacaklardan çok daha fazla ürkmüşe benziyordu Cellat; ilk olarak Razin'in sağ kolunu dirseğinden, ardından sol bacağı dizinden kesti. Ancak bu dakikalarda bile, Razin bir kelime söylemedi ve kendisinden tek bir inilti duyulmadı. Kardeşinin infazının görmeye dayanamayan Frol toparlandı ve bağırdı: "Ben hükümdar kelimesinin anlamını biliyorum!" Stenka kanlar içinde ona bağırdı: "Kes sesini köpek!" Bunlar onun son sözleriydi. Daha sonra kâtip cellada işini tamamlaması işaretini verdi. Frol'un bu sözleri de kendisini kurtaramadı. Altı yıl boyunca defalarca işkence gördü ve sonunda 26 Mayıs 1676'da idam edildi.⁶⁹

Yetkililer yeryüzünde Razin'e dair hiçbir iz kalmadığından emin olmak için cellatlar tarafından parçalara ayrılan bedenini bir kısmı ortadan kaybolana kadar halka teşhir ettiler.⁷⁰ Razin'den geriye kalanlar daha sonra gizlice Zamoskvoreçye'deki Tatar mezarlığına gömüldü.⁷¹

SONUÇ

XVII. yüzyılda Don Kazakları arasından çıkarak Rusya'da geniş çaplı sosyal olaylara sebep olan Stenka Razin'in (1630-1671) başlatmış olduğu hareket önceleri bir yağma ve haydutluk faaliyeti olarak algılanmıştı. Kazakların karıştığı benzeri olaylar daha sonra da devam etti. *Kondraty Bulavin (1707-1708)* ve *Yemelyan Pugaçev (1775)* gibi Kazak isyancılar Razin'in mücadelesini hep bir üst safhaya taşıdılar. İsyanların genel karakteri ekonomik sıkıntıların pençesinde kıvranan toplumun en alt kademesindeki insanları bir müknaş gibi kendisine çekmekteydi. Aslında aza kanaat getirmekle meşhur bu insanların tüm geçim kaynakları ellerinden alınmış, bir anda savaş ekonomisinin de dışına itilmişlerdi. Kendilerine verilen sınır koruma görevinden elde ettikleri gelir, sayıları her geçen gün artan Kazakların geçimi için yetersiz kalıyordu. Çok geçmeden bu kaynaklar da ellerinden alındı. Don ve Volga'nın gözü pek insanların artık hakkını zorla da olsa almalarının vakti gelmişti. Üretim faaliyetleri konusunda çok iyi değillerdi. Boyarlar tarafından soyulup soğana çevrilen kaçak ve memnuniyetsiz

⁶⁹ Saharov, a.g.e., s. 5-16.

⁷⁰ Bir raporda Stepan Razin'in 1671 yılının Nisan ayından Haziran ayına kadar ağır işkencelere maruz kaldığı bildiriliyordu. Bilgiye göre kamçı ile dövüldü, bacakları eklem yerlerinden ayrıldı, vücudu sıcak demirlerle dağlandı, başı traş edildi ve çok büyük bir acıya neden olacak şekilde üzerine soğuk su damlaları döküldü. Bkz. N. S. Kollmann, *Crime and Punishment in Early Modern Russias*, New York 2012, 154.

⁷¹ Solovev, a.g.e., s. 21.

çiftçiler de onlara eşlik ettiler. Böylelikle Volga ve Hazar sahilleri, Razin ve Kazaklarının yağma alanına döndü. Razin'in neden bir anda hizmet ettiği Ruslara düşman kesildiği ise bir türlü anlaşılamadı. Belki de Ruslar tarafından öldürülen büyük kardeşi İvan'ın intikamı onun böylesine bir maceraya atılmasına sebep olmuştu. Ya da belki artık Kazakların köle gibi Ruslara hizmet etmesinden bıkmıştı. Sebebi ne olursa olsun onun başlatmış olduğu bu mücadele sınıf farkının ve otoritenin baskıcı yüzünü hisseden dışlanmış, sömürülmüş ve bastırılmış kitleleri etrafında toplamasına sebep oldu. İnsanın en temel ihtiyacı olan nafaka meselesinden kaynaklanan bu mesele bir çığ misali büyüyerek sorunun ana kaynağı olan Moskova sınırlarına kadar uzandı. Astrahan, Çariçin gibi şehirler asilerin eline geçti. Razin'in öfkesi ve vermiş olduğu mücadelenin yöntemi asıl yapmak istediği şeyi gölgeliyordu. Çünkü, bazı Sovyet dönemi yazarlarının da vurguladığı gibi yağma ve talan asla onurlu bir mücadelenin anahtarı olamazdı. Ancak Kazakların bundan başka bildiği bir yöntem de yoktu. Simbirsk'te durdurulan Razin, bir süre sonra vaftiz babası Kornilo Yakovlev tarafından Ruslara teslim edildi. Bir Haziran günü celladın işkenceleriyle hayata gözlerini yuman Stenka Razin, bir kez bile Rus Çarı'nın merhametine teslim olmadı. Ölüme giderken göstermiş olduğu metanet ve vakarlı duruş, birkaç asır sonra onun verdiği mücadeleden ilham alan Sovyet ideologlarının tarihsel referanslarından biri haline gelecekti.

KAYNAKÇA

- AVRICH, Paul, *Russian Rebels, 1600-1800*, Schocken Books, New York 1992.
- BARRETT, Thomas M., *At the Age of the Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860*, Westview Press, Colorado 1999.
- BERELOWITCH, André, "Stenka Razin's Rebellion: The Eyewitnesses and their Blind Spot", *From Mutual Observation to Propaganda War*, ed. Malte Griesse, Transcript Verlag, Bielefeld 2014, s. 93-124.
- BOECK, Brian J., "Containment vs. Colonization: Muscovite Approaches to Settling the Steppe", *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*, ed. N. B. Breyfogle, A. Schrader, W. Sunderland, Routledge, New York 2007, ss. 41-60.
- BOECK, Brian J., *Imperial Boundaries: Cossack Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great*, Cambridge University Press, New York 2009.
- ÇAPIGIN, Aleksey P., *Stepan Razin*, İzvestiya, Moskva 1985.
- GRUBAČIĆ, Andrej, D. O'Hearn, *Living at the Edges of Capitalism: Adventures in Exile and Mutual Aid*, University of California Press, California 2016.
- KAZAKOV, G. M., I. Mayer, "İnostrannie İzvestiya o Kazni Stepana Razina: Novie Dokumenti iz Stokgolmskovo Arhiva", *Slověne*, 2017 №2, ss. 210-243.
- KHODARKOVSKY, Michael, "The Stepan Razin Uprising: Was It a Peasant War?", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 42, H. 1 (1994), ss. 1-19.
- KHODARKOVSKY, Michael, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Indiana University Press, Indiana 2004.
- KOLLMANN, Nancy S., *Crime and Punishment in Early Modern Russias*, Cambridge University Press, New York 2012.
- KRASINSKI, Henri, *The Cossacks of the Ukraine*, London 1848.
- MAIER, I., "How Was Western Europe Informed about Muscovy? The Razin Rebellion in Focus", *Information and Empire: Mechanisms of Communication in Russia, 1600-1850*, ed. S. Franklin, K. Bowers, Open Book Publishers, Cambridge 2017, ss. 113-151.
- MCNEAL, Robert H., *Tsar and Cossacks, 1885-1914*, St. Martin's Press, New York 1987.
- NAJIVIN, İ. F., *Stepan Razin (Kazaki)*, İTRK, Moskva 2004.
- O'ROURKE, Shane, *Warriors and Peasants: The Don Cossacks in Late Imperial Russia*, Macmillan Press, London 2000.
- PERRIE, Mauren, "Popular Revolts", *The Cambridge History of Russia*, Vol. 1, Ed. Mauren Perrie, Cambridge University Press, New York 2006, ss. 600-617.
- PLOKHY, Sherii, *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires*, Cambridge University Press, New York 2012.
- POPOV, A. N., *Materiali Dlya İstorii Vozmuşçeniya Stenki Razina*, Moskva 1857.
- ROBERT, Spencer E., *Soviet Historical Drama: Its Role in the Development of a National Mythology*, Martinus Nijhoff, The Hague 1965.
- ROMANIELLO, M. P., "Grant, Settle, Negotiate: Military Servitors in the Middle Volga Region" *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*, Ed. N. B. Breyfogle, A. Schrader, W. Sunderland, Routledge, New York 2007, s. 61-77.

- RUDNYTSKY, Ivan L., "A Study of Cossack History", *Slavic Review*, Vol. 31, No. 4 (Dec., 1972), ss. 870-875.
- SAHAROV, Andrey, *Stepan Razin*, Molodova Gvardiya, Moskva 1987.
- SOLOVEV V. M., *Sovremenniki i Potomki o Vosstanii Ct. Razina*, UDN, Moskva 1991.
- SOLOVIEV Sergei M., *History Of Russia: The Reign of Tsar Alexis Poland, Turkey, and Ukrainian Cossacks, 1667-1674*, Vol. 22, Translated by Catty J. Potter, Academic International Press, Hong Kong 2002.
- SUHORUKOV, V. D., *İstoriçeskoe Opisanie Zemli Voyska Donskavo*, Novoçerkask 1872.
- ŞVETSOVA, E. A., *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I 1666-İyun 1670 gg., İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1954.
- The London Gazette*, From Monday, August 22. to Thursday August 25. 1670, Numb: 498.
- TOJE, Hege, "Cossack Identity in the New Russia: Kuban Cossack Revival and Local Politics", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 7 (Nov., 2006), ss. 1057-1077.
- VENKOV, A. V., *İstoriya Donskovo Kazaçestva*, İzdatelstvo Yujnovno Federalnovo Universiteta, Rosyov-na-Donu 2008.
- VERNADSKY, George, *The Tsardom of Moskow*, C. 2, Yale University Press, London 1969.
- WITZENRATH, Christoph, *Cossacks and the Russian Empire, 1598-1725: Manipulation, Rebellion and Expansion into Siberia*, Routledge, New York 2007.

EKLER

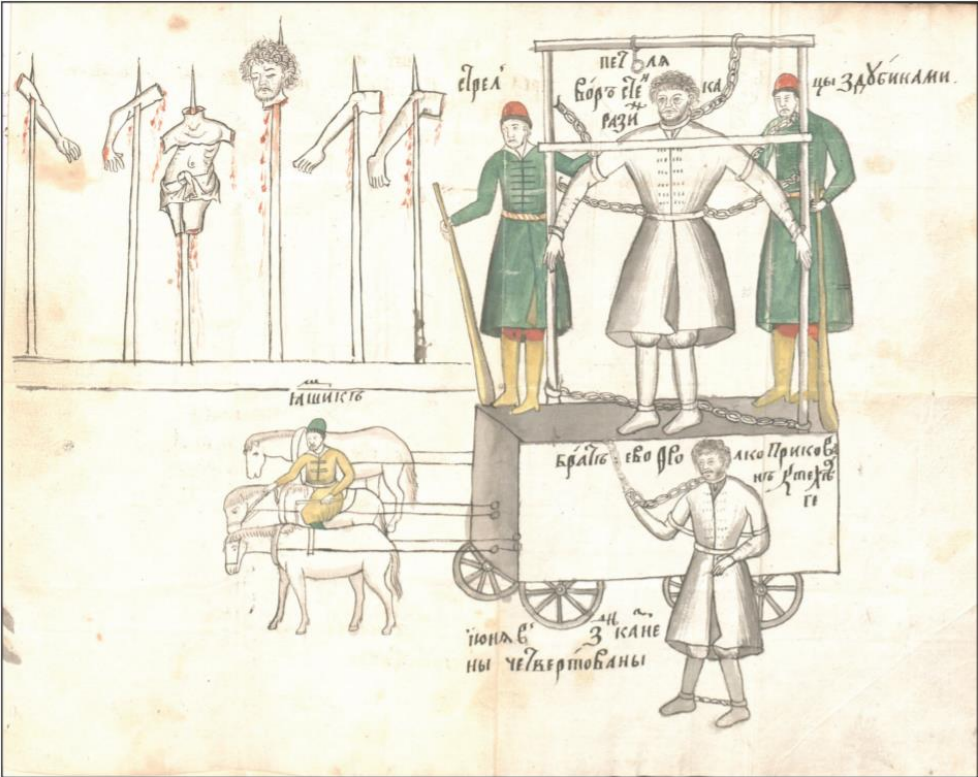
Stenka Timofevič Razin
(1630-1671)

Kaynak: E. A. Şvetsova, *Krestiyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina Sbornik Dokumentov*, Tom. I 1666-İyun 1670 gg., İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1954.

**Razin kardeşleri Moskova'ya getiren araba
(1630-1671)**

Kaynak G. M. Kazakov, I. Mayer, "İnostrannie İzvestiya o Kazni Stepana Razina: Novie Dokumenti iz Stokgolmskovo Arhiva", *Slověne*, 2017 №2, s. 217.

Stenka Razin'in İdamı
(6 Haziran 1671)

Kaynak: I. Maier, "How Was Western Europe Informed about Muscovy? The Razin Rebellion in Focus", *Information and Empire: Mechanisms of Communication in Russia, 1600-1850*, Ed. S. Franklin, K. Bowers, Open Book Publishers, Cambridge 2017, s. 139.